

Schiller Erzsébet

ÉRZÉKENY GONDOLATOK Töprengések egy Ányos-vers fölött

Ányos Pál egyik legérdekesebb, életművében egyedülálló formájú verse az *Érzékeny gondolatok*.¹ Negyvenöt (pontosabban: XVI) négysoros egységből áll, a római szám alatt pedig, mintegy címként, egy kép vagy legalábbis képként érzékeltetett látvány rövid leírása olvasható.

A cím alatt egy Horatius-mottó áll *A szatírák első könyvéből*: „Non recito cuiquam, nisi amicis.” („Én sose olvasom őket fel, csak hogyha barátok kérik”). Miért éppen ez a mottó, de főképpen: miért éppen ennek a versnek a mottója? Horatius az emelkedett költői nyelvről, az áruba nem bocsátható tiszta költészetéről és a költő gyarlóságairól beszél ebben a szatírában. Talán egy olyan hangot sejtett meg Ányos maga is a versében – akár megkérdőjelezzük eredetiségét, akár nem² –, amely mind az epikus történettől, mind a lírai önéletrajzi vagy annak látszó vallomástól a verseinek többségéhez képest távol van. Ugyanakkor – s ez lehet a másik értelmezése annak, hogy miért csak a barátoknak érdemes felolvasni ezt a verset – a négysorosokból szinte észrevétlenül, ha nem is egy szerelem, de egy szerelmi érzés története mindenképpen összeáll. („Az egyes darabok egy szerelem kialakulásának szövevényes bonyodalmaikat, viszontagságait mondják el” – írja a jegyzetekben Jankovics József.) A téma természete miatt pedig – akár a költőre vonatkoztatják a kortársak, akár csak önéletrajzi elemektől független irodalomként olvassák – a pálos Ányosnak kellemetlenségei származhattak volna a versből. A történet röviden – lényegét, mivel a vers lírai mélységét mellőzve: Egy szerelméhez hű, álhatatos ifjú vallomásokat tesz kedvesének, s kedveséről beszél. Úgy tűnik, a lány iránti szerelem inkább elérhetetlen vágy, de egy-egy pillanatra az érzelem beteljesül, viszonzásra talál. A vágyott együttlétet külső körülmények is akadályozzák. Az ifjú minden egyéb tette közben is szerelmére gondol. A lánynak is megjelenik álmában szerelmese, majd a lány meghal, de az ifjú nem tud szabadulni ettől a szerelmi érzéstől, számára is megállt az élet.

¹ A vers és a rá vonatkozó jegyzetek forrása: „*Higgy, remélj, szeress!*” *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*, sajtó alá rend. JANKOVICS József és SCHILLER Erzsébet, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta JANKOVICS József, Veszprém, Vár Ucca Műhely, [2007] (a továbbiakban: *Higgy...*).

² „Császár szerint a vers eredetisége megkérdőjelezhető, egyik-másik darabját idegennek is érzi Ányos gondolatvilágától, esetleg ismeretlen német eredetire gyanakszik.” *Higgy...* 186.

A versfüzér egyes darabjai, amelyek önmagukban is értelmezhetőek, akkor is, ha a fentieknél jóval lazább összefüggéseket látunk csak köztük, egy címként is funkcionáló – valós vagy elképzelt – kép rövid, tárgyyszerű leírásából, majd annak négy soros kifejtéséből állnak: a kép jelentését, mögöttes tartalmát mutatják be, és sokszor váratlan magyarázattal szolgálnak. Az érzelmek és helyzetek változásának érzékeltetésére a képek tárgyyszerű leírását, majd annak lírai kibontását használja Ányos. A szokványos kép és a neki kölcsönzött szokatlan tartalom együtt alakítják a négy sorosok hangulatát – a kortárs olvasó, aki többet értett a képi utalásokból, valószínűleg még több síkon értette, érezte meg a vers hangulatát.

A versfüzér formailag egy emblematúra emlékeztet. Tartalmilag annak egyik rokona – didaktikus célzatról például, ami az embléma eredeti formájának sajátja volt, Ányos versének esetében nem beszélhetünk –, bár az emblematika XVI–XVIII. századi meghatározása tág keretek között mozog, eredete is az antik epigrammatikától a középkori keresztény szimbolikán, írásértelmezésen, a reneszánsz heraldikán, a reneszánsz udvari kultúra egyes művészeti ágain át a kora újkori mitográfiai irodalomig terjed. Az Ányos által csak ebben a versében felidézett műfajhoz és gondolkodásmóddhoz talán akkor kerülünk a legközelebb, ha (a valósan vagy virtuálisan hozzáférhető) emblémáskönyveket forgatva, figyelembe vesszük „az emblematikus nyomtatványok óriási területét, melybe a legkülönfélébb műfajú, emblematikusan illusztrált munkák tartoznak. Az utóbbi csoportban nem a többé-kevésbé rendszeresen előforduló embléma határozza meg a művet, hanem mindig az adott műfajnak megfelelő, alárendelt szerepet tölt be.” A reneszánszt követő időkben „az embléma forma is átalakult: a kép helye a tipográfiai elrendezésben adott esetben üres maradt (ún. *emblemata nuda*), illetőleg az ábrázolást szöveges leírás helyettesítette (ún. *poétikai vagy szöveges embléma*).”³

Két kézenfekvő eset feltételezhető az *Érzékeny gondolatok* és az emblémák viszonyában. Nyilvánvaló, hogy a pálos Ányos saját korának és a korábbi korszakoknak számos emblematáját ismerte. (Dr. Diós István, a Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárának vezetője szíves közlése szerint például a pesti pálos könyvtárban Ányos korában biztosan volt egy latin nyelvű, de protestáns – bibliai tárgyú – *emblemata*, és minden bizonnyal ezen kívül is számos hasonló könyv állt a szerzetesek rendelkezésére.) Másrészt, közvetlen képi hatás nélkül ő maga alkotott képleírást a fenti módon, tehát szöveg állt a kép helyén. Az *emblemata nuda*knak a háttérben, természetszerűleg, ugyancsak valamiféle képi élmény van, csak nem egy-egy meghatározott, beazonosítható ábrázolásé.

Amennyiben képi emblémákról van szó, valószínű tehát, hogy a képek maguk, amelyek Ányosnál részben vagy egészben új tartalmat kapnak, emblémáskönyvekből származnak. Ugyanakkor az általa idézett képek között vannak általánosan előforduló emblémák és kevésbé állandósult jelentéssel bírók egyaránt. A szövegek sem magyarázatoknak vagy allegorikus jelentések felidézéseinek

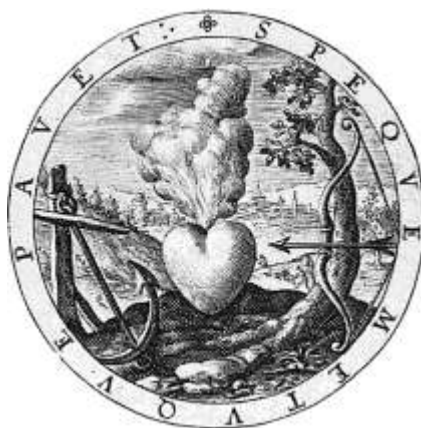
³ KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XV–XVIII. században*, Budapest, Universitas Kiadó, 2003, 16–19.

tűnnek. Az Ányos által leírt emblémák többségükben nem különleges esztétikájukkal, nem szokatlanságukkal, hanem éppen hogy szokványos tárgyukkal, szokványos megformáltságukkal hívják fel magukra a költő figyelmét. Hol látott ilyen képeket, milyen könyvben vagy könyvekben? Feltételezhetően nem egy ilyen könyvről van szó – bizonyos esetekben ráadásul inkább illusztrációkról –, mivel az Ányos által hivatkozott emblémák kulturális vonatkozásai igen eltérőek. Keresztény legendák közül egyedül az Héloïse és Abelárd szerepel, ugyanakkor egy-egy képi szimbólum erre a kultúrkörre utal. Római mitológiai nevek és utalások vannak többségben a négysorosok között, emellett mitológiához, valláshoz nem köthető, többnyire szerelemre vonatkozó jelenetek képeit idézik a versek. Nem bukkantam a nyomára olyan könyveknek, amelyekről biztosan állítható lenne, hogy Ányos lapozgatta őket. Nem találtam egyik esetben sem a leírtakkal pontosan azonos képet – az is elképzelhető, hogy ilyen nem is létezik, sok esetben bizonyosan a költő fantáziája teremtette. Az sem egyértelmű, hogy Ányos a valós képek egy-egy elemét ragadta ki, vagy a leírások szimbolikus szinten átfogják a képek egészét. Nem maradt más, mint megpróbálni felidézni olyan képeket, amelyekhez valami hasonlót láthatott Ányos, s amelyek ily módon közvetve vagy közvetlenül befolyásolták a négysorosok képi elgondolását. (A fűzér nem minden verse köthető szorosan az emblematikához. A XXXVI. vers például nyilván nem ebbe a körbe tartozik, itt szépirodalmi hatásról beszélhetünk inkább, s az emblémaszerűen megjelenített kép illusztráció lehet – nincs kizárva, hogy csak elképzelt – Pietro Metastasio verseihez.⁴)

Az emblematikus nyomtatványok közül Ányos verséhez közelálló képeket főként az emblemata amorumokban találhatunk. Az alábbi kép⁵ valamelyest más jelentéssel bír, mint amiről Ányos ír, itt a remény horgonya és a megsebző nyíl között lángoló szívet látunk – remény és félelem közt reszket, ahogy a német kép-alírással mondja –, de valami hasonló embléma lehetett a XIV. négysoros előképe:

⁴ Vö. a vershez írt jegyzeteket, *Higgy...* 186.

⁵ A kép Gabriel ROLLENHAGEN, *Nucleus emblematum selectissimorum...* című kötetéből való [Arnheim 1611]. Forrás: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Herausgeben von Arthur HENKEL und Albrecht SCHÖNE, Stuttgart, 1967, 1029.

1. kép

Egy kinyílt szívből lángok rohannak

Tekénts be szívemnek hevült rejtekébe,
Citheréát fogod látni itt székébe.
S mindezek a tüzek számodra lángolnak
Mert képednek minden ereim hódolnak.

A hajó ábrázolása nagyon gyakori az emblematákban, ahogy a költészetnek is állandó toposza. A következő kép⁶ valamelyik változata „látható” a XVI. strófában.

2. kép

A felháborodott tenger ide s tova hány egy hajót

⁶ ALCIATUS, Andreas, *Emblemata*, Augsburg, 1550. Forrás: *Emblemata. Handbuch... i. m.*, 1462.

Sorsom a haragos tengert képzelheti,
Melyen hajóm kívánt partját nem érheti;
De mégis, elbúsult szívem remélheti,
Hogy még fellegimet fényes nap követi.

A XVIII. részben előforduló két szív – ismét nem a leírásnak pontosan megfelelően.⁷

3. kép

Két szívet egy lánc kapcsol össze, és három vagy négy más szív repdes körülöttek

Ne hízelkedjetez tündér hívségtekkel,
Mert bár előznétek Venust szépségtekkel,
Mégsem vonhattok el hívem szerelmétől,
Kinek csak a halál választ el szívétől.

A XIX. négysoros képleírását – *Kupidó sűrű bokrokból lövi nyilát egy szívre* – egy efféle embléma⁸ ihlethette:

4. kép

Keszkenőddel puha szellők játszadoztak,
Midőn pillantásim képeden futkoztak.

⁷ A kép – amely inkább illusztráció, mint embléma – egy címlapon látható: Gerbrand Adriaensz BREDERO, *Bruylofs-dicht*, Amsterdam, 1618. Forrás: <http://www.kb.nl/dichters/bredero/bredero-biblio.html>

⁸ Otho VAENIUS, *Amorum emblemata*, Antwerpen, 1608, 203.
Forrás: http://www.dbnl.org/tekst/sche038lief01_01/sche038lief01ill02.gif

Gömbölyű mellyedre csak egyet vettem,
Máris Cupidónak puzdráját érzettem!

Ennek a szakasznak az esetében különösen kusza a helyzet. Azok közé tartozik ugyanis, amelyekről Batsányi feljegyezte, hogy a versek első kiadásakor meg kellett változtatnia „a Bétsi Censor kívánságára”.⁹ A címszerű sor, az embléma bemutatása ugyanakkor valószínűleg nem változott.

Az Ányosnál sokszor szereplő Cupidó két ábrázolása egy emblémáskönyvben¹⁰ (más, Ányosnál éppen nem szereplő szimbólumokkal):

5. kép

6. kép

A XLIII. képleírásnak pontosan megfelelő kép, minden bizonnyal, nem létezett, de a sok Cupidó-ábrázolás alapján magunk elé képzelhetjük az Ányos által

⁹ Higgy... 186.

¹⁰ Otho VAENIUS, *Amorum Emblemata*, Antwerpen, 1608. Forrás: *Emblemata. Handbuch... i. m.*, 1779., 1763.

kitalált bájos jelenetet: *A kis Cupidó egy koporsókőre vágja e verseket.* A kép négysoros kibontása pedig az egész eddig olvasott versfüzér keletkezéséről szól – váratlan helyen és páratlanul önreflexív módon. Játékos dolog ez: Cupidónak nem tetszik, nem felel meg elvárásainak a versben olvasott szomorú végkifejlet.

Jámbor! kérlek, állj meg! nézd e jelenséget,
Hol elzárt örökre halál egy hívséget;
Jelentsd vagy egy könyvvel a keserúséget,
Azután menj, s hagyd el e gyászos térséget!

Ezután, mintegy epilógusként, már csak két négysoros, a szélcsend miatt indulni nem tudó hajó képe, majd a soha nem múló szerelem, a végső búcsú szavai következnek.